

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De semantiek van Aristoteles: waarheid en betekenis in het tijdperk van het darwinisme

Vroonhoven, T.T.H. van

Citation

Vroonhoven, T. T. H. van. (2018, February 14). *De semantiek van Aristoteles: waarheid en betekenis in het tijdperk van het darwinisme*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/61146>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/61146>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The following handle holds various files of this Leiden University dissertation:

<http://hdl.handle.net/1887/61146>

Author: Vroonhoven, T.T.H. van

Title: De semantiek van Aristoteles: waarheid en betekenis in het tijdperk van het darwinisme

Issue Date: 2018-02-14

HOOFDSTUK I: FILOSOFIE EN DE INTERPRETATIONE

In dit hoofdstuk zal blijken dat het methodische probleem van de filosofie teruggaat op *De Interpretatione*. Tegelijkertijd wordt duidelijk dat de filosofie van Aristoteles *niet* berust op de propositionele waarheid van *De Interpretatione*, maar bestaat als wezensinzicht gearticuleerd in naamgeving. Daarmee geeft Aristoteles een aanwijzing naar een filosofisch spreken dat niet aan de uitspraak gebonden is. Die aanwijzing kan echter niet zonder meer nagevolgd worden. Bij Aristoteles blijkt namelijk dat *zowel* de propositionele waarheid *als* de filosofische waarheid van naamgeving getekend zijn door een semantische vooringenomenheid: de bepaling van identiteit als bestendigheid.

1.1 De semantiek van *De Interpretatione*

In de openingsparagraaf van *De Interpretatione* bespreekt Aristoteles de verhouding tussen taal, denken en werkelijkheid. Daar wordt duidelijk waarin de betekenis van taal bestaat:

“Nu zijn de dingen in de stem symbolen (*symbola*) van de dingen die in de psyche worden ondergaan, en wat geschreven is zijn symbolen van de dingen in de stem. En zoals schrifttekens niet voor allen hetzelfde zijn, zomin zijn ook de stemklanken hetzelfde. Maar waarvan die in de eerste plaats tekenen zijn – de aandoeningen van de psyche – die zijn voor allen hetzelfde. En waar zij gelijkenissen (*homoiômata*) van zijn – de dingen – die zijn zeker hetzelfde.”¹¹⁶

Aristoteles maakt hier geen onderscheid tussen de naam en de uitspraak, maar spreekt over de betekenis van alles wat gezegd of geschreven wordt. Het geschrevene is een symbool van het gesprokene. Dat is weer een symbool van aandoeningen van de psyche ofwel gedachten. Die staan op hun beurt in een relatie van *homoiôsis* tot de dingen. Traditioneel wordt deze relatie uitgelegd als *afbeelding* of *representatie*.¹¹⁷ Het gesprokene en geschrevene zijn tekens van gedachten die ‘verwijzen naar’ of ‘staan voor’ de dingen of standen van zaken.¹¹⁸ De verhouding tussen gesproken

¹¹⁶ Aristoteles, *De Interpretatione*, 16a4-8.

¹¹⁷ Vgl. De Rijk, 2002, p. 194: “*homoiôma*: in addition to the basic sense of ‘likeness, image’, ‘replica’, it connotes the idea of ‘being substitutable for’ or ‘representative of’ the object the thing called *homoiôma* is said to be likeness of, to the effect that an object’s nature may be designated and clarified by its *homoiôma*.”

¹¹⁸ Zie Modrak (2001) voor Aristoteles’ zogeheten correspondentietheorie van waarheid.

en geschreven taal tot het denken is symbolisch; de verhouding van het denken tot de wereld is er een van substitutie.¹¹⁹

Hoe komt het tot deze zogenaamde ‘semiotische driehoek’? Schrifttekens en stemgeluiden verschillen. Hoe kunnen zij toch op een en dezelfde wereld betrokken zijn? Dat kan doordat zij de fysieke beklèdingen zijn van gedachten die voor allen hetzelfde zijn en op hun beurt weer de dingen representeren. Deze identieke ‘gedachten’ of ‘betekenissen’ zijn de band waardoor verschillende tekens dezelfde dingen kunnen aanduiden. Hoe zou het zonder deze band mogelijk zijn om te spreken over zaken die niet aanwezig zijn of zelfs niet bestaan, zoals het imaginaire *bokher* van Aristoteles?¹²⁰ Dat kan alleen wanneer taaltekens in de eerste plaats verwijzen naar mentale betekenissen. Wie zich afvraagt hoe het mogelijk is om het te hebben ‘over’ iets dat afwezig is, komt vanzelf uit bij *aboutness* als de schakel tussen taaltekens en de dingen. Op die manier volgt de semantiek van *De Interpretatione* uit de bepaling van identiteit als bestendigheid.

Waarin bestaat nu het symbolische van de taal? Een woord zoals ‘mens’ *duidt iets aan*. Woorden en spraak vormen een betekenisvol stemgeluid (*phônê sêmantikê*).¹²¹ Waaraan ontleen zij hun betekenis? In Aristoteles’ bepaling van de naam wordt duidelijk dat woorden hun betekenis danken aan een *overeenkomst*. Namen zijn betekenisvol

“...krachtens een overeenkomst [*kata synthêkên*], omdat er van de namen geen van nature bestaat, maar pas wanneer het een symbool wordt [*hotan genêtai symbolon*]. De niet-

¹¹⁹ De verhouding tussen taal, denken en werkelijkheid komt bij Aristoteles op verschillende plaatsen terug. In *De Interpretatione*, 16a 13-15 merkt Aristoteles op dat de namen zelf en de attributen ‘lijken op’ (*eoike*) de gedachte zonder synthese of scheiding. In *De Interpretatione*, 19a33 merkt Aristoteles op dat ware zinsdelen ‘gelijk’ zijn aan de standen van zaken (*homoiôs hoi logoi alêtheis hôsper ta pragmata*). Verderop (23a32-35) stelt Aristoteles dat de dingen in de stem de dingen in het discursieve denken (*en têi dianoiai*) vergezellen (*akolouthêi*). Ook (24b1-2) is er sprake van bevestigingen en ontkenningen in de stem die symbolen (*symbola*) zijn van de bevestigingen en ontkenningen in de psyche. In *De Sophisticis Elenchis*, 165a-6-9 merkt Aristoteles op dat wij, omdat het onmogelijk is om te discussiëren door de dingen zelf aan te dragen, namen gebruiken als symbolen (*hôs symbola*) in plaats van de dingen. Aristoteles vergelijkt namen met steentjes die gebruikt worden bij het rekenen. Net als woorden zijn deze steentjes makkelijker te manipuleren dan de dingen waar ze naar verwijzen. Na de berekening kan de uitkomst vertaald worden naar de dingen waar de namen de plaatsvervangers van zijn. Vgl. *Metaphysica*, 1006a18-24 en b8-11.

¹²⁰ Aristoteles, *De Interpretatione*, 16a13-15. Vgl. Sluiter 1997, p. 194.

¹²¹ Aristoteles, *De Interpretatione*, 16b26; 17a1.

grammaticale geluiden, bijvoorbeeld van wilde dieren, maken immers ook wel iets duidelijk [*dêlousi ge ti*], maar daarvan is niets een naam.”¹²²

Van nature maken dierengeluiden iets duidelijk. Namen doen dat ook. Maar deze laatste zijn bovendien symbolisch. Namen zijn dat niet van nature, maar door een menselijke overeenkomst. Pas door deze overeenkomst worden stemgeluiden *symbolen*. Van oudsher duidt het Griekse *symbolon* op de helft van een oorspronkelijke eenheid (bijv. van een stuk aardewerk) die gebruikt werd als herkenningsteken of om een overeenkomst te markeren. Bij hereniging van de twee op elkaar passende helften konden de twee partijen hun overeenkomst nakomen of onderkennen dat hun beide vaders bevriend waren. Zo kunnen woorden begrepen worden als symbolen: zij ontleen hun betekenis aan een conventie die taal en denken op elkaar laat aansluiten.

Hoe komt het tot de gedachte aan conventie als oorsprong van betekenis? Kennisverwerving is onmogelijk wanneer namen in hun verwijzing niet stabiel zijn. Zelfs het meest eenvoudige syllogisme komt niet van de grond wanneer de ‘Socrates’ van de premisse niet *hetzelfde* individu aanduidt als de ‘Socrates’ van de conclusie. De logica vergt onveranderlijke betekenissen van namen. Maar namen hebben van nature geen betekenis en verschillende talen hebben verschillende namen. Wat garandeert dan hun onveranderlijke verwijzing? Alleen door een menselijke *overeenkomst* aan te nemen is het mogelijk om de noodzakelijke stabiliteit van namen te verenigen met hun veranderlijkheid en verscheidenheid. De gedachte aan conventie als de grond van de betekenis berust daarmee op de semantiek van de bestendigheid. Daarin is de mens een *causa sui*: als redelijk wezen legt hij met zijn rede zelf de grondslag van zijn redelijkheid - en dus van zichzelf. Semantisch conventionalisme is een variant van de metafysica van de eerste oorzaak.

De semantiek van Aristoteles wordt gekenmerkt door een geheel van metafysische opposities. Het natuurlijke en het niet-grammaticale enerzijds zijn geopponeerd aan het menselijke, grammaticale, conventionele, semantische en symbolische anderzijds. Woorden en spraak ‘duiden iets aan’ (*sêmainein*). Het semantische ervan bestaat erin dat zij iets ‘duidelijk maken’ (*dêloun*). Maar: zowel dierlijke geluiden als de betekenisvolle geluiden van de menselijke taal zijn wijzen van ‘duidelijk maken’. Dierengeluiden onderscheiden zich niet alleen van de menselijke taal doordat zij natuurlijk zijn, maar ook doordat zij niet-grammaticaal zijn: zij zijn niet gestructureerd uit letters, uit

¹²² Aristoteles, *De Interpretatione*, 16a28-29

constituenten van een combinatorisch systeem.¹²³ Het ‘duidelijk maken’ is het natuurlijke *genus proximum*; het grammaticale, semantische of symbolische de menselijke *differentia specifica*. De metafysische wezensbepaling van de mens als *animal rationale* spiegelt zich in Aristoteles’ bepaling van de taal.

Al millennia is de semantiek van *De Interpretatione* de horizon waarbinnen het filosofisch en wetenschappelijk denken over taal zich heeft bewogen en zich nog steeds beweegt. Een van de meest bekende varianten ervan, die nog altijd dominant is in filosofie en taalwetenschap, is het onderscheid van Frege tussen *Sinn* en *Bedeutung*, oftewel tussen de *intensie* en de *extensie* van een woord. Ook hier geldt het als vanzelfsprekend: een naam (of ander teken) heeft via tussenkomst van een abstracte betekenis (*Sinn*) betrekking op een ding (*Bedeutung*). Zou dat niet zo zijn, dan zouden Ochtendster en Avondster niet van elkaar te onderscheiden zijn.¹²⁴ Deze Fregiaanse variant van de semantische driehoek van *De Interpretatione* is tot op vandaag de dag een uitgangspunt binnen de analytische filosofie en de taal- en cognitiewetenschappen en wordt bovendien bekrachtigd door het gebruik ervan in technologische toepassingen.¹²⁵

Niettemin heeft de aristotelische semantiek in de Nieuwe Tijd een wending ondergaan: de relatie van ‘gelijkenis’ tussen het denken en de dingen is onhoudbaar gebleken. Deze omwending dient zich aan in het denken van Hobbes. Hij merkt op: namen zijn willekeurige woorden die dienstdoen als tekens van wat een spreker in gedachten heeft. Zij zijn geen tekens voor de dingen zelf, maar voor een *concept*.¹²⁶ Voor Hobbes is het echter vanzelfsprekend dat namen *arbitrair* zijn. Ten eerste worden dagelijks nieuwe namen gemaakt en oude terzijde geschoven. Ten tweede hebben verschillende landen verschillende namen. Ten derde is het onmogelijk om een gelijkenis te zien of

¹²³ Vgl. Whithaker, 1996, p. 48 voor deze betekenis van *agrammatos*: “Articulate and inarticulate sound are distinguished by being structured or not. Letters (usually referred to as *grammata*) are also the elements (*stoicheia*) of articulate speech: they are the elements out of which it is structured.”

¹²⁴ Vgl. Weidemann, 2014, p. 150. Weidemann tekent aan dat Frege’s *Sinn* eerder een platoons object is dan een aandoening van de psyche.

¹²⁵ Zie bijv.: Fitch, 2010, p. 118ff; Steels, 2008; Ogden & Richard, 1923.

¹²⁶ Hobbes, *DC*, deel 1, § 4: “A Name is a Word taken at pleasure to serve for a Mark, which may raise in our Mind a thought like to some thought we had before, and which being pronounced to others, may be to them a Sign of what thought the speaker had or had not before in his mind.” Vgl. deel 1, § 5: “But seeing Names ordered in speech (as is defined) are signs of our Conceptions, it is manifest they are not signs of the Things themselves, for that the sound of this word *Stone* should be the sign of a Stone, cannot be understood in any sense but this, that he that heares it, collects that he that pronounces it thinks of a Stone.”

een vergelijking te maken tussen een naam en een ding.¹²⁷ Ten vierde zijn filosofen en wetenschappers vrij om aan een naam de betekenis te geven die ze willen, wanneer ze hun bedoeling aan anderen duidelijk willen maken. Hobbes neemt niet langer een relatie van gelijkenis (*homoiôsis*) aan tussen het denken en de dingen zoals in *De Interpretatione*. Wanneer deze relatie een metafysische onmogelijkheid is gebleken, blijken namen volledig conventioneel te zijn.

1.2 Spreken en beweren

Van oudsher kent de filosofie het onderscheid tussen het spreken dat aanspraak maakt op waarheid en het spreken dat dit niet doet – het onderscheid tussen spreken en beweren, betekenis en waarheid. Dit onderscheid heeft zijn oorsprong in de uitleg van *De Interpretatione*. Aristoteles maakt duidelijk: elk spreken is betekenisvol, zowel van woorden als van zinnen. Maar niet elk spreken is waar of onwaar. Dat is alleen de uitspraak of *beweerzin*.

“Alle spraak [*logos*] is betekenisvol [*sêmantikos*], niet zoals een werktuig¹²⁸, maar - zoals hiervoor gezegd - volgens een overeenkomst. Niet elk spreken is bewarend [*apophantikos*], maar het spreken waaraan *in waarheid verkeren* of *in onwaarheid verkeren* [*to alêtheuein ê pseudesthai*] toekomt. En dat komt niet toe aan elk spreken. Een wens is bijvoorbeeld wel spraak, maar is noch waar noch onwaar.”¹²⁹

Woorden op zichzelf en zinnen zijn nog niet waar of onwaar. Dat worden zij pas wanneer ze ook *gesteld* worden. Daarvoor is een toevoeging van ‘zijn’ nodig.

¹²⁷ Hobbes, *DC*, deel 1, § 4: “...I suppose the Originall of Names to be Arbitrary, judging it a thing that may be assumed as unquestionable. For considering that new Names are daily made, and old ones laid aside; that diverse Nations use different Names, and how impossible it is either to observe similitude, or make any comparison betwixt a Name and a Thing, how can any man imagine that the Names of Thing were imposed form their natures?”

¹²⁸ Deze passage kan beschouwd worden als verwijzing naar Plato’s *Cratylus*, waarin gevraagd wordt of er ofwel voor elke zaak van nature een naam is die haar correct benoemt, ofwel de correctheid van namen veeleer op een overeenkomst berust. Tegen het conventionalisme van Hermogenes (384d1-6, 433e2ff.) merkt Socrates op dat de naam een werktuig is om het wezen van de dingen te onderscheiden (388b-c: *organon diakritikon tês ousias*) zoals een weefspoel schering en inslag scheidt.

¹²⁹ Aristoteles, *De Interpretatione*, 17a1-6.

“Omtrent samenstelling en scheiding is er namelijk de onwaarheid en het ware. De namen zelf en de attributen lijken op een gedachte zonder samenstelling en scheiding, zoals de naam *mens* of *wit*, wanneer er niet iets bij wordt gesteld: dat is namelijk nog niet een onwaarheid of waar. Maar het is wel een teken van iets: want ook *bok-hert* betekent weliswaar iets, maar is nog niet waar of een onwaarheid, tenzij *zijn* of *niet zijn* erbij wordt gesteld, hetzij zonder meer hetzij overeenkomstig een tijd.”¹³⁰

De uitleg van de aristotelische gedachte aan de uitspraak en de betekenis van ‘zijn’ daarbinnen is bepalend geweest voor de filosofie als zodanig. Traditioneel is de rol van ‘zijn’ begrepen als copula binnen de propositie als ‘S is P’-structuur: het woord ‘is’ verbond subject en predicaat (‘De driehoek is gelijkbenig.’). Daardoor ontstond een propositie die waar of onwaar was. Dankzij de propositie als ‘S is P’-structuur kon gedacht worden dat de wetenschap weliswaar toetsbare uitspraken doet over de *zijnden* en hun eigenschappen, maar dat de filosofie terugvraagt naar de betekenis van *zijn*. De *uitspraak* gaf aanleiding tot de gedachte dat ‘zijn’ niet tot de zijnden gereduceerd kon worden.

In de pragmatische reductie is dit ‘ontologische onderscheid’ van de filosofie echter ontmanteld. De betekenis van een woord is het gebruik ervan. Het woord ‘zijn’ wordt niet alleen in predicatie, maar ook op tal van andere manieren gebruikt (bijv. ‘zijn’ van existentie, waarheid, identiteit etc.). In de Angelsaksische metafysicakritiek worden deze verschillende gebruikswijzen onderscheiden en wordt hun onderscheid benadrukt. Het woord ‘zijn’ is een heterogene bundel van gebruikswijzen die niet in één grondbetekenis convergeert.¹³¹ In de pragmatische taalreductie blijkt dat de filosofische vraag naar de eenheid van de betekenissen van ‘zijn’ – de zogenaamde zijnsvraag – zinloos is. Zij is één grote grammaticale misleiding.¹³²

In *Aristotle. Semantics and Ontology* toont De Rijk echter aan dat Aristoteles geen predicatief ‘zijn’ kent. Het onderscheid tussen existentieel en predicatief ‘zijn’ is het Griekse denken vreemd. Daarom kennen Plato en Aristoteles noch de ‘S is P’-structuur noch een andere propositionele

¹³⁰ Aristoteles, *De Interpretatione*, 16a13-19.

¹³¹ John Stuart Mill spreekt bijvoorbeeld van de “frivolous speculations concerning the nature of Being [...] which have arisen from overlooking this double meaning of the word *to be*; from supposing that when it signifies *to exist*, and when it signifies *to be* some specified thing, as *to be* a man, [...] even *to be* a nonentity, it must still, at bottom, answer to the same idea; and that a meaning must be found for it which shall suit all these cases. The fog which rose from this narrow spot diffused itself at an early period over the whole surface of metaphysics.” (SL, I, iv.i)

¹³² De Rijk, 2002, p. 24ff.

structuur waarin ‘zijn’ een tweetal elementen koppelt.¹³³ De Rijk wijst erop dat de structuur van de uitspraak een andere is. Zij bestaat uit een propositionele inhoud en de handeling van het beweren. De propositionele inhoud is wat er in een uitspraak beweerd kan worden (*assertible*). Die inhoud wordt een beweerzin wanneer hij in taalpraktijk ook *gesteld* wordt (*assertion*). Het *is* van de uitspraak is niets anders dan de taalhandeling van het stellen of poneren. Daarmee stelt de spreker dat wat hij zegt ook zo *is*. De Rijk noemt dit *is* een assertorische *operator*. Hij heeft dan ook van een zijnsvraag geen last. *Zijn* is *pragmatiek*.

Het onderscheid tussen propositionele inhoud enerzijds en taalhandeling anderzijds kenmerkt het uitspreken van *alle* zinnen. In de aristotelische taalpragmatiek kan dezelfde propositionele inhoud in velerlei taalhandelingen gebruikt worden. Deze propositionele betekenis (*assertible*) is een geheel van woorden die samen een *dat*-zin vormen (‘dat de driehoek gelijkbenig is.’). Deze gelijkblijvende zinsnede kan in verschillende contexten worden ingezet, bijvoorbeeld in een vraag, wens, bevel of uitspraak. De uitspraak is dus slechts één van de taalhandelingen die met een en dezelfde zinsnede uitgevoerd kan worden.¹³⁴ Het woord *logos* duidt daarom bij Aristoteles zowel op het spreken als zodanig, waartoe ook het spreken behoort dat niet bewarend is, als op de betekenisvolle zinsnede die in verschillende taalhandelingen ingezet kan worden.

De Rijk bespreekt het onderscheid tussen spreken en beweren in het licht van zijn uitleg van de semantiek van Aristoteles. Wie spreekt, ‘duidt aan’ (*sêmeinein*) of ‘onthult’ (*dêloun*) waar hij aan denkt. Hij brengt een *gedachte* naar voren die eenvoudig of samengesteld is. Pas wanneer hij daaraan zijn instemming verleent en *stelt* dat een stand van zaken daadwerkelijk het geval is, doet hij een uitspraak (*logos apophantikos*).¹³⁵ Zoals De Rijk het zegt: pas door de toevoeging van *is* als assertorische operator wordt een zin een beweerzin met ‘waarheidswaarde’: de zin is waar *of* onwaar. Een uitspraak is er niet zonder samenstelling. Maar dit is niet de samenstelling van een predicaat met een subject. Enerzijds bestaat een propositionele inhoud uit de samenstelling van een substraat en een

¹³³ De Rijk, 2002, p. 32.

¹³⁴ De Rijk, 2002, p. 93.

¹³⁵ De Rijk, 2002, p. 23: “Considered from the viewpoint of linguistic tools, the expressions are said to signify (*sêmeinein*) or disclose (*dêloun*) thoughts of different kinds, simple as well as compound ones. From the viewpoint of the users of language, we may say that it is by means of linguistic tools that the speaker reveals what he is thinking of. For this activity the same verbs *sêmeinein* and *dêloun* are used, as far as the bringing up of simple or compound thoughts without the speaker’s assent or dissent is concerned. It is only if the speaker intends to make known that what he is thinking or believing is really the case (“applies”), that he may also use the verb *apophainesthai*.”

attribuut. Anderzijds bestaat een uitspraak uit de samenstelling van een propositionele inhoud en de taalhandeling van het stellen.¹³⁶ Zo is het onderscheid tussen betekenis en waarheid in het spreken formeel gemarkeerd: elk spreken is betekenisvol, maar alleen door de toevoeging van een assertorische handeling ontstaat een beweerzin die waar of onwaar is.

1.3 *Onoma en rhêma*

In *De Interpretatione* worden zowel de taal zelf als datgene wat erdoor wordt aangeduid begrepen binnen de semantiek van de bestendigheid. Zowel syntaxis als semantiek staan in het teken van identiteit als onveranderlijkheid.

Eenzijds wordt in *De Interpretatione* de taal zelf besproken naar het voorbeeld van de mathematische reductie. Daarin wordt een veelvoud van wiskundige stellingen herleid tot vaste en inzichtelijke axioma's. Van daaruit kan vervolgens de wiskunde systematisch worden opgebouwd. Evenzo reduceert Aristoteles in het begin van *De Interpretatione* de taal tot de kleinste eenheden die nog betekenis hebben: de naam (*onoma*) en het attribuut (*rhêma*). Door deze eenheden samen te voegen worden steeds complexere eenheden gebouwd die opeenvolgend aan de orde komen: de zinsnede, de uitspraak, en het oppositioneel paar van beweringen. De syntaxis van de taal is een product van reductie van het veelvoudige en veranderlijke tot het enkelvoudige en onveranderlijke.¹³⁷

Anderzijds wordt het onderscheid tussen naam en attribuut ook qua betekenis gekenmerkt door de semantiek van de bestendigheid. De *naam* duidt op het zelfstandig zijnde dat de drager is van veranderlijke en tegenstrijdige eigenschappen. Hij brengt een onveranderlijk substraat (*hypokeimenon*) ter sprake dat een belichaming is van het bestendig wezen (*ousia*) dat door de naam wordt aangeduid. Omdat namen ook kunnen verwijzen naar dit wezen zonder dat het in de tijdruimtelijke wereld

¹³⁶ De Rijk, 2002, p. 83: "To rule out any resemblance with the dyadic "S is P" construct, it is preferable to take the complex to consist of a substrate or hypokeimenon *plus* an attributive determination, and regard it as a verbless phrase or just "something assertible", which can be affirmed or denied by using the assertoric operator "is" or "is not", meaning "it is (not) the case" or "it obtains (does not obtain)"."

¹³⁷ De toepassing van de methode van reductie en reconstructie op de taal kan herleid worden tot Plato's *Cratylus* (zie inleiding). Vgl. Oudemans, 1998, p. 15: "In der Anwesenheit, so wie sie seit den Griechen dem Abendland erscheint, liegt der Zug zur Beständigkeit und Beständigung. Das Wohnen, d.h. das Wesen, zeigt sich aus der Sorge um die Beständigung, aus dem Bauen. Das Bauen durchzieht nicht nur die Erscheinungsweise des Menschen und der Natur (*colere, aedificare*), sondern zugleich die dieser Seinsweise entsprechende Sprache. Die Sprache ist Sprachbau, syntaxis. Darin hat die Beständigkeit des Nominalen den Vorrang vor dem zeitlich Währenden des Verbalen."

belichaamd is, duiden zij - zoals Aristoteles opmerkt - geen tijd aan.¹³⁸ *Attributen* verwijzen daarentegen naar afhankelijke eigenschappen (*katêgoroumena*) die niet op zichzelf kunnen bestaan. Zij zijn daarom altijd tekenen van dingen die over *iets anders* gezegd worden. Attributen duiden mede *tijd* aan omdat zij alleen bestaan voor zover zij in een tijdruimtelijk substraat gematerialiseerd zijn.¹³⁹

De Rijk maakt echter duidelijk dat het onderscheid tussen *onoma* en *rhêma* niet volledig bepaald wordt door de semantiek van vast substraat en veranderlijke eigenschappen. Tussen *onoma* en *rhêma* bestaat niet alleen een semantisch, maar ook een *pragmatisch* verschil. Zij duiden op twee *functies* binnen het spreken, namelijk die van *topic* en *comment*. Wie een uitspraak doet ('De driehoek is gelijkzijdig'), brengt eerst iets naar voren als onderwerp van gesprek ('Deze driehoek'). Vervolgens wordt het onderwerp nader bepaald ('is gelijkzijdig'). De *topic* is wat ter sprake wordt gebracht; de *comment* de nadere kwalificatie ervan. De Rijk wijst erop: de taak van de naam is *to bring up /call up a thing for discussion*; die van het attribuut om het nader te bepalen.¹⁴⁰ Aristoteles zegt dan ook dat elke uitspraak bestaat uit een *onoma* en een *rhêma*.¹⁴¹ Doorgaans is de *topic* datgene wat al bekend of voorondersteld is; de *comment* geeft daar nieuwe informatie over. Maar het onderscheid tussen *onoma* en *rhêma* is niet hetzelfde als dat tussen *nomen* en *verbum*. Dat blijkt ook in *De Interpretatione*, wanneer Aristoteles opmerkt dat attributen, wanneer zij op zichzelf gezegd worden, *namen* zijn.¹⁴² *Topic* en *comment* kunnen door naamwoord en werkwoord aangegeven worden, maar dat is niet noodzakelijk.

Het onderscheid tussen *onoma* en *rhêma* is voor de filosofie van methodisch belang. Vandaag de dag kan filosofie niet propositioneel spreken. Zij kan evenmin naamgeving zijn wanneer dit naamgeven gebonden is aan een ontologie van zelfstandige substraten en veranderlijke eigenschappen – een ontologie die in het pragmatisme is gereduceerd. Dankzij het onderscheid tussen *topic* en

¹³⁸ Het woord *hypokeimenon* behoort, evenals het woord *ousia* ('have, bezit'), tot een Indo-Europese cluster van woorden die getekend zijn door de neolithische bestaanswijze en duiden op *bezit* en *bestendigheid*. Deze semantische band komt ook naar voren in andere woorden die teruggaan op de stam **kei-* ('liggen') zoals het Griekse *keimêlion* ('kleinood'), *koitê* ('perceel') en de verwante Germaanse woorden *Heim* en *Heirat*. Zie: Beekes, 2010, sv *keimai*.

¹³⁹ Aristoteles, *De Interpretatione*, 16a20-28 en 16b6-12. Vgl. De Rijk, 2002a, p. 214.

¹⁴⁰ De Rijk, 2002, p. 206: "[...] the proper semantic task of the *onoma* is to bring up a thing (in fact, a *hypokeimenon* as an instance of the particular mode of being signified by names), and by doing so, to enable us to frame assertibles, and consequently assertions about it. Quite naturally then *onoma* is sometimes (e.g. 10, 19b11ff. and 20a2-3) explicitly spoken of in terms of its syntactical function of serving as the 'topic' constituent of the statement-making utterance, alongside the *rhêma* in its capacity of 'comment' constituent."

¹⁴¹ Aristoteles, *De Interpretatione*, 19b11ff.

¹⁴² Aristoteles, *De Interpretatione*, 16b20-22. Vgl. Oudemans, 2009, p. 37.

comment kan de filosofie wellicht toch aansluiten bij naamgeving. Filosofie kan geen commentaar geven, maar wel terugvragen naar de *topic*, naar datgene wat als vanzelfsprekend werd aangenomen.¹⁴³

Niettemin wordt juist in *De Interpretatione* duidelijk dat namen doorgaans aan de *uitspraak* gebonden zijn. Binnen de propositionele manier van spreken ligt het accent op de *comment*: de informatie die aan een bekend onderwerp wordt toegeschreven. Door deze toekenning kan de uitspraak getoetst worden, wat leidt tot een vergroting van kennis – een *Erweiterung* in de zin van Kant. Datzelfde blijkt uit *De Interpretatione*: de betekenis van namen en attributen wordt besproken, maar zij verschijnen primair in het licht van de uitspraak. Steeds wordt duidelijk dat namen en attributen (en hun samenstellingen) onvolledig zijn. Zij zijn *nog niet* waar of onwaar.¹⁴⁴ De tekening door de uitspraak klinkt door in de weergave van De Rijk: de taak van de naam is om iets naar voren te brengen ‘voor discussie’. Een geheel van namen is een *assertible* – iets wat beweerd kan worden. In de semantiek van *De Interpretatione* is naamgeving het voorportaal van de uitspraak.

1.4 De uitspraak

In *De Interpretatione* ligt de oorsprong van het onderscheid tussen zeggen en beweren, tussen betekenis en waarheid. Een naam of attribuut is een *woord* (*phasis*), maar nog geen *uitspraak*, geen bevestiging of ontkenning (*kataphasis* - *apophasis*). Aristoteles onderscheidt woorden van de uitspraak, door hem *logos apophantikos* genoemd.

“Laat dan een naam (*onoma*) of attribuut (*rhêma*) alleen maar een woord (*phasis*) zijn, aangezien het niet mogelijk is dat iemand door het te zeggen met zijn stemgeluid op die manier iets duidelijk maakt (*dêlounta*) dat hij stelling neemt (*apophainesthai*), hetzij wanneer iemand dat vraagt, hetzij niet, maar wanneer hij dat zelf verkiest.”¹⁴⁵

¹⁴³ Dit wordt in paragraaf 4.3 nader besproken.

¹⁴⁴ Aristoteles, *De Interpretatione*, 16a13-16, 16a19, 16a30-33, 16b28, 17a9 en 17a17. Nuchelmans wijst erop (1973, p. 28) dat “[...] Aristotele, probably inspired by Plato, is fully aware of the incomplete and defective character of *onomata* and *rhêmata*. Measured against the relative independence of utterances by means of which expression is given to a belief that something is the case, and which therefore admit of truth or falsity, the meaning of *onomata* and *rhêmata* is imperfect.”

¹⁴⁵ Aristoteles, *De Interpretatione*, 17a17-20.

Aristoteles wijst erop: woorden ‘maken duidelijk’ of ‘onthullen.’ Een uitspraak doet dat ook, maar anders. De uitspraak is dus primair een manier van *onthullen*. Waarin verschilt nu het onthullen van woorden van dat van de uitspraak? Wat maakt het onthullen ‘apofantisch’?

Aristoteles maakt duidelijk dat de uitspraken niet zomaar worden gedaan, maar binnen een handelingscontext, namelijk die van het dialectische gesprek. In dit spel van vraag en antwoord legt iemand de ander een probleem of een propositie (*protasis*) voor in de vorm van een vraag of dilemma: ‘Is het zo dat A de eigenschap B heeft (of niet?)’. Daarmee opent hij een ambivalentie. De respondent wordt opgeroepen om te kiezen door met de propositie in te stemmen of haar af te wijzen. Hij committeert zich aan een van de twee mogelijkheden. Daarmee doet hij een *propositie (protasis)*.¹⁴⁶ Zijn antwoord is tevens een beslissing (*apo-krisis*) ten gunste van een lid van een oppositioneel paar van beweringen, de bevestiging of ontkenning. Zonder het opheffen van een ambivalentie is er geen uitspraak.

“Het is immers nodig dat het [de respondent] gegeven is om op basis van datgene wat in de vraag wordt voorgelegd te kiezen voor welk deel van het contradictoire paar hij stelling wil nemen [*apophênasthai*].”¹⁴⁷

Dat is de betekenis van Aristoteles’ woord *apo-phainesthai*: de spreker laat zich zien, hij geeft van zichzelf blijk door positie te kiezen.¹⁴⁸ In de uitspraak laat de spreker openlijk zien waar hij staat, hij spreekt *zich* uit (vandaar het medium) binnen een onthulde ambivalentie. In de uitspraak komt de spreker *zelf* op een welbepaalde manier in het spel: wanneer ik een bewering doe, dan ben ik degene die spreekt, en dus ter verantwoording geroepen kan worden.

Als stellingname is de uitspraak naar haar aard *beproefbaar*. Aristoteles wijst erop dat beproeving behoort tot de dialectische methode.¹⁴⁹ Daarin is de propositie het uitgangspunt van de

¹⁴⁶ Nuchelmans, 1973, p. 32. Het woord *protasis* duidt zowel de voorgelegde vraag aan als de propositie die het antwoord erop is. Dit woord en de Latijnse vertaling *pro-positio* verwijzen zowel naar de vraag die in het dialectisch spel van vraag en antwoord wordt voorgelegd als naar de ingenomen stelling als startpunt van toetsing.

¹⁴⁷ Aristoteles, *De Interpretatione*, 20b27-29.

¹⁴⁸ In het Grieks heeft *apophainesthai* de betekenis ‘zelf ergens blijk van geven’. Iemand kan bijvoorbeeld blijkgeven van goede daden. Zie: Plato, *Symposium*, 209e. De uitdrukking *gnômên* of *doxan apophainesthai* heeft in het Grieks de betekenis van ‘je mening bekend maken.’ Vgl. Nuchelmans, 1973, p. 27.

¹⁴⁹ Vgl. Aristoteles, *Metaphysica*, 1004b26. Aristoteles noemt de dialectiek *peirastikê*, van *peiraô* – ‘beproeven’.

daaropvolgende toetsing (vandaar haar mogelijke vertaling van *protasis* met ‘premissie’). Kan de spreker rekenschap afleggen van de gevaren waarmee zijn positie door gevolgtrekking wordt geconfronteerd? In de beproeving zal blijken of zijn keuze voor de propositie houdbaar is of niet. Daarom kan alleen de uitspraak waar of onwaar zijn. Wie een uitspraak doet, is *assertief* (van het Latijnse *assero* – ‘aanspraak maken op, staande houden’): hij stelt zich open voor risico en verweert zich tegen weerlegging.¹⁵⁰ De uitspraak is de handeling die een ambivalentie zichtbaar maakt met het oog op stellingname en beproeving.¹⁵¹

Het woordenveld dat de uitspraak omgeeft laat zien dat de uitspraak gericht is op doorgankelijkheid. Een gesprek over een probleem kan niet eindeloos voortduren. De levenspraktijk vergt een beslissing. Daarom hebben de woorden rond de uitspraak een *juridische* connotatie. In de logica is er sprake van een *oordeel* dat wordt *geveld*. Is de *claim* van de spreker waar, dan is deze *juist* (*iustum*): gerechtvaardigd.¹⁵² Waar is wat door een oordeel pragmatisch wordt beslist (het Engelse *verdict* komt van *vera dicere*). Evenals de rechtspraak neigt de uitspraak naar een scheiding die een belemmerende onbeslistheid wegneemt.

De juridische semantiek komt naar voren in de woorden waarmee Aristoteles de uitspraak (*logos apophantikos*) bespreekt. Het Griekse *apophainomai* betekent ook: ‘een vonnis vellen’.¹⁵³ Aristoteles’ logische termen voor de bevestiging en de ontkenning (*kataphasis* – *apophasis*) hebben juridische tegenhangers.¹⁵⁴ Het Griekse woord *katêgoria*, dat sinds Aristoteles verwijst naar de

¹⁵⁰ Het woord *bewering* is waarschijnlijk een samensmelting van twee werkwoorden, namelijk het Middelnederlandse *bewaren* – ‘bewijzen, waarmaken’ en het Middelnederlandse *beweren*, *bewaren* – ‘afweren, verdedigen, staande houden.’ Zie: Philippa, 2003, sv. *beweren*.

¹⁵¹ Vgl. De Rijk, 1973, p. 563: “A premise (*protasis*) is an affirmative or negative statement of something about something. In accordance with *De Interpretatione* and *Topica*., the premise (...) is considered one of a pair of contradictory dictums, something, that is, about which one disputant asks the other whether he assents to it. Putting it briefly, a *protasis* always serves as a starting-point for an argument of whatever nature, epistemonical, dialectical (or even sophistical, for that matter).”

¹⁵² Philippa, 2004, sv. *correct* en *juist*.

¹⁵³ Zie Plato, *Republica*, 580b1-4: “Komaan dan, zei ik, zoals een rechter die over alles zijn vonnis velt (*ho dia pantôn kritês apophainetai*), verklaar ook jij nu op die manier wie in jouw mening de eerste is in geluk en wie de tweede, en beoordeel (*krine*) ook de anderen successievelijk, vijf in getal, de koninklijke, de timocratische, de oligarchische, de democratische en de tyrannieke mens.”

¹⁵⁴ Er is een opmerkelijke parallel tussen de Griekse juridische terminologie en Aristoteles’ termen voor het oppositioneel paar van beweringen in *De Interpretatione*. In het Grieks duidt de term *katêgoria* op ‘aanklacht’; het juridische tegenbegrip is *apologia* – ‘verweer, verdediging’ (en *apologeomai* – ‘zich verdedigen’), afgeleid van de stam *legô*. De voorvoegsels *kata-* en *apo-* hebben een parallelle betekenis in de termen *kataphasis* – ‘bevestiging’ en *apophasis* – ‘ontkenning’. Tijdens een rechtszaak wordt een aanklacht in het verweer ‘weg-

verschillende wijzen waarop de dingen aangesproken kunnen worden, betekent van oudsher ‘aanklacht’. Een dialectisch gesprek begint met een vordering of eis (*aitêsis*) om positie te kiezen. Met de uitspraak wordt vervolgens een scheiding aangebracht, een beslissing (*krisis*) genomen, een vonnis geveld. Dat spreken is *door-spreken*, dia-lectisch: het opent een ambivalentie die twee kanten uit gaat (*dia*), waarmee het door een aporie heen gaat en eruit, met een beslissing als einde. De uitspraak tendeert naar een beslissing waardoor de voortgang hervat kan worden.¹⁵⁵

De semantische band tussen de uitspraak en het recht is oud en reikt verder terug dan Aristoteles. Het Latijnse *dicere* (zeggen) en het Griekse *deiknumi* (tonen, aanwijzen) stammen van dezelfde Indo-Europese wortel **deik-*: *tonen*. Benveniste wijst op de betekenisrichting van deze wortel die in het Latijnse *dicere* overheersend is geworden: aantonen hoe het *moet* zijn, zoals in het oordeel van een gerechtshof.¹⁵⁶ Van daaruit is de wortel **deik-* verwant met zowel het Latijnse *iu-dex* (rechter) – degene die met een formele uitspraak toont wat recht is – als met het Griekse *dikê* (rechtvaardigheid).¹⁵⁷ Hier wordt duidelijk dat het denken van Aristoteles niet op zichzelf staat. Het is een exponent van een oude Indo-Europese semantiek die in *De Interpretatione* naar voren treedt: spreken is in de eerste plaats een tonen (*dêloun*), maar de engere betekenis van het spreken als juridisch getekende *uitspraak* overheerst.

De juridische semantiek rondom de propositie laat niet alleen de pragmatische aard van de uitspraak zien, maar biedt ook een aanwijzing naar de herkomst van de algemene geldigheid die de wetenschappelijke uitspraak kenmerkt. De *logos apophantikos* van Aristoteles is de voorloper van de wetenschappelijke propositie. De opkomst van de natuurwetenschap van de Nieuwe Tijd betekende een radicale breuk met de het overgeleverde aristotelische kennen als categoriseren (1.52). Niettemin werd de nieuwe wetenschap gekenmerkt door een nieuwe wending in de nog altijd heersende juridische semantiek van de uitspraak. In de natuurwetenschap van Galilei, Descartes en Newton gaf

gezegd’ van de beschuldigde. Algemener wordt in de logica met een ontkennende beweerzin het attribuut sprekend ‘weggezegd’ of weggehouden van het substraat (*hypokeimenon*).

¹⁵⁵ Aristoteles noemt de dialectiek ook *exetastikê*, van *exetadzô* ‘onderzoeken, verhoren, uithoren’ (*Topica* 101b4).

¹⁵⁶ Benveniste *et al.*, 1973, p. 386.

¹⁵⁷ Benveniste *et al.*, 1973, p. 385: “Latin *dico* and Greek *dikê* together imply the idea of a formulaic law which lays down what is to be done in every particular situation. The judge—Hom. *dikas-pólos*—is the one who keeps the formulary and pronounces (*dicit*) authoritatively the appropriate sentence.” Vgl. p. 386: “We might therefore define **dix* literally as ‘the fact of showing verbally and with authority what must be’; in other words, it is the imperative pronouncement of justice.”

de natuur van zich blijkt als een causaal universum dat universele regelmatigheden vertoonde. Echte kennis van de natuur nam daarom de vorm aan van algemeen geldige proposities, de *natuurwetten*. Binnen de propositionele manier van spreken van de wetenschap verscheen de natuur als geheel van *oorzaken*, een woord dat oorspronkelijk betekent: grond voor een gerechtelijk geschil, en dus: wat aanleiding geeft tot een juridische uitspraak.¹⁵⁸

In het *Novum Organum* (1620) van Bacon, dat het *Organon* van Aristoteles moest vervangen, wordt duidelijk dat de juridische semantiek van de *logos apophantikos* verder reikt dan Aristoteles en niet zozeer de nieuwe wetenschap als wel haar methode kenmerkt. Bacon maakt duidelijk: kennis van de natuur is er niet zonder experimenteel ingrijpen. De proteïsche natuur laat zich niet kennen wanneer zij aan zichzelf over wordt gelaten, maar alleen wanneer zij wordt vastgelegd en aan verhoor wordt onderworpen.¹⁵⁹ Het experiment geeft het oordeel over de natuur. Zo leidt het tot ‘waarheidsvinding’.¹⁶⁰ In de nieuwe wetenschap van Bacon verschijnt het kennen als *rechtszaak*, met de wetenschapsbeoefenaar als rechter, de natuur als gedaagde, het experiment als ondervraging en de gemeenschap van wetenschappers als jury. De zin van dit proces is dat ‘de mens zijn recht op de natuur herwint’¹⁶¹; de wetenschappelijke uitspraak als instrument voor de beheersing van de natuur.

De juridische semantiek van de uitspraak wordt herhaald door Kant. Hij wijst erop dat wetenschapsbeoefenaars zich in hun experimenten niet aan de leiband van de natuur laten voeren. Zij leren van de natuur, niet zoals een leerling die zich alles laat voorzeggen, maar als een *rechter* die zijn getuigen dwingt om te antwoorden op de vragen die hij hun voorlegt. Alleen zo kunnen overeenkomende verschijnselen verenigd worden in *wetten* en lukt het een onderzoeksrichting om de zekere gang van een wetenschap te begaan.¹⁶² Ook een ander aspect van de semantiek van de uitspraak

¹⁵⁸ Philippa, 2004, sv *oorzaak*. Ook het Griekse *aitia* betekent zowel ‘oorzaak, aanleiding’ als ‘(punt van) beschuldiging, schuld’, van *aitiaomai* – ‘als oorzaak/schuldige beschouwen, beschuldigen, beweren’.

¹⁵⁹ Bacon, *NO*, p. 298: “For like a man’s disposition is never well known or proved till he be crossed, nor Proteus ever changed shapes till he was straitened and held fast, so nature exhibits herself more clearly under the trials and vexations of art than when left to herself.”

¹⁶⁰ Bacon, *NO*, L: “...every interpretation of nature which has a chance to be true is achieved by instances, and suitable and relevant experiments, in which sense only gives a judgment on the experiment, while the experiment gives a judgment on nature and the thing itself.”

¹⁶¹ Bacon, *NO*, p. 263: “In other words, I mean (according to the practice in civil causes) in this great Plea or Suit granted by the divine favour and providence (whereby the human race seeks to recover its right over nature), to examine nature herself and the arts upon interrogatories.”

¹⁶² Kant, *KrV*, B XIII: “Die Vernunft muß mit ihren Prinzipien, nach denen allein übereinkommende Erscheinungen für Gesetze gelten können, in einer Hand, und mit dem Experiment, das sie nach jenen ausdachte, in der anderen, an die Natur gehen, zwar um von ihr belehrt zu werden, aber nicht in der Qualität eines Schülers,

komt bij Kant aan de orde. Voor hem is het vanzelfsprekend dat wie een uitspraak doet, *zelf* spreekt. Hij merkt op dat de uitspraak *ik denk* elk oordeel (en dus elke gedachte) als het vehikel ervan begeleidt.¹⁶³ Een uitspraak is altijd *mijn* uitspraak, zoals een gedachte *mijn* gedachte is. In elke beweerzin is het *ego cogito* al onthematisch meegedacht, als locus van verantwoording en verantwoordelijkheid.

Kenmerkend voor een uitspraak is de aanspraak op een *algemene geldigheid* voor alles wat zij betreft. Voor deze manier van spreken was de praktijk van de rechtspraak exemplarisch. *De propositionele manier van spreken in de logica en de wetenschap is een variant van de semantiek van de rechtspraak, uiteindelijk toegepast op de natuur zelf.* Het gemeenschappelijke dat logica, wetenschap en rechtspraak delen is de confrontatie met ambivalente situaties en de doorbreking ervan, door een pragmatische beslissing die voor verder denken en handelen leidend kan zijn.

Wat blijkt er in de *logos apophantikos* van Aristoteles? De uitspraak is, net als haar waarheidskarakter, een zaak van pragmatiek. Tot haar pragmatische karakter behoort dat de mens *zelf* spreekt. Maar ook de uitspraak is nog altijd een manier van onthullen.

1.5 Filosofie en waarheid

In het bovenstaande is duidelijk geworden dat het onderscheid tussen betekenisvolle woorden enerzijds en uitspraken die pas waar of onwaar zijn anderzijds teruggaat op *De Interpretatione* van Aristoteles. Dit onderscheid is de grond van het methodische dilemma van de filosofie. *Ofwel* filosofie is semantiek. Dan is zij conventionele of pragmatische begripsconstructie. Dan zegt zij niets over hoe het is. *Ofwel* filosofie doet uitspraken die staat maken op waarheid. Dan zijn haar uitspraken ofwel empirisch – en dan is zij een kansloze concurrent van de wetenschap – ofwel ontoetsbaar en dus inhoudsloos. Sinds *De Interpretatione* is onduidelijk hoe filosofisch spreken *waar* zou kunnen heten.

In deze paragraaf zal blijken dat bij Aristoteles zelf een aanwijzing gevonden kan worden naar de doorbreking van dit dilemma. Die houdt in dat waarheid helemaal niet aan de uitspraak gebonden is. Sterker nog: bij Aristoteles wordt duidelijk dat de waarheid en onwaarheid van uitspraken *niet de*

der sich alles vorsagen läßt, was der Lehrer will, sondern eines bestallten Richters, der die Zeugen nötigt, auf die Fragen zu antworten, die er ihnen vorlegt.”

¹⁶³ Kant, *KrV*, B 406: “Da nun der Satz: *Ich denke* (problematisch genommen), die Form eines jeden Verstandesurteils überhaupt enthält, und alle Kategorien als ihr Vehikel begleitet...”

waarheid is van de filosofie.¹⁶⁴ De filosofische waarheid is niet propositioneel, maar betreft direct inzicht en *naamgeving*. Daarbij zal blijken dat deze filosofische waarheid van Aristoteles getekend is door de semantiek van de bestendigheid: zij betreft de onmiddellijke toegang tot de evidente en onveranderlijke elementen die de onomstotelijke fundamente vormen van het menselijke kennen.

Binnen de semantiek van de bestendigheid staan zowel het verschijnen van de dingen als de menselijke beantwoording eraan in het teken van onveranderlijkheid. Voor de Griekse denkers is duidelijk dat echte kennis (*epistêmê*) alleen verworven kan worden over wat onveranderlijk is, wat niet anders had kunnen zijn. Dit onveranderlijke is het *wezen* (*eidos*) van de dingen. Het is de uiteindelijke grond die de dingen stempelt tot wat ze zijn. Echte kennis is dan ook kennis van het *wezen*. De onveranderlijkheid van de aard der dingen garandeert de onwrikbaarheid van de kennis erover.¹⁶⁵

De apofantische waarheid en onwaarheid die het thema zijn in *De Interpretatione* betreffen *niet* het *wezen* van de dingen. In dit werk gaat het niet over waarheid als zodanig, maar over de waarheid en onwaarheid van *uitspraken*. De uitspraak is een *legein ti kata tinos*.¹⁶⁶ Daarin brengt de naam een ding naar voren als het substraat van een wezenlijke eigenschap (*kata tinos*); met het *rhêma* wordt daaraan een bijkomstige eigenschap (*ti*) toegekend. De uitspraak laat daarom alleen een bijkomstige, maar nooit een wezenlijke eenheid zien. Zij is dan ook altijd samengesteld uit woorden van *verschillende* categorieën.¹⁶⁷ De bepaling van wat iets naar zijn aard is – een wezensbepaling of *horismos* – dat is geen zaak van de uitspraak (*logos apophantikos*). De waarheid en onwaarheid van *De Interpretatione* is niet de waarheid van het echte, filosofische kennen.

Dat wezenlijke kennis niet tot het domein van de uitspraak behoort, wordt duidelijk in Aristoteles' bepaling van het attribuut (*rhêma*). Elke uitspraak bestaat uit een *onoma* en een *rhêma*.¹⁶⁸ Een *rhêma* is altijd een teken van dingen die van iets *anders* (*kath heterou*) worden gezegd.¹⁶⁹ *Rhêmata* duiden namelijk bijkomstige eigenschappen aan. Die bestaan alleen voor zover ze belichaamd zijn in een zelfstandig zijnde in de zintuiglijke wereld. Daarom heeft een *rhêma* ook altijd een tijdsconnotatie. Wezenlijke kennis is daarentegen een omgrenzing van wat iets *op zichzelf* is.

¹⁶⁴ Oudemans, 2009, pp. 40-42.

¹⁶⁵ De Rijk, 2004, pp. 9-10

¹⁶⁶ Aristoteles, *De Interpretatione*, 17a25ff.

¹⁶⁷ De Rijk, 2002, p. 80: "Aristotle's theory of statement-making only concerns 'de terio adiacenti' assertions whose assertibles are a compound of notions from different categories which refers to a coincidental unit of a substrate and its attribute(s)."

¹⁶⁸ Aristoteles, *De Interpretatione*, 17a11.

¹⁶⁹ Aristoteles, *De Interpretatione*, 16b10.

Omdat het wezen onveranderlijk is, is de kennis ervan niet aan de zintuiglijke wereld gebonden. Zij kan daarom niet waar of onwaar zijn, en is dus geen zaak van uitspraken. Het filosofische kennen, het inzicht in het onveranderlijke wezen, is niet apofantisch.

Daarmee wordt de verhouding duidelijk tussen filosofie en *De Interpretatione* van Aristoteles. Omdat in het spoor van dit werk waarheid uitsluitend aan de uitspraak gekoppeld is, en het filosofische spreken als propositioneel spreken is begrepen, *daarom* verkeert de filosofie in haar methodische verlegenheid. Hoewel in *De Interpretatione* de oorsprong ligt van het onderscheid tussen betekenis en waarheid, en dus van het methodisch probleem van de filosofie, betreft dit werk *niet de manier van spreken van de filosofie zelf*. Niettemin wordt bij Aristoteles duidelijk dat waarheid (*alêtheia*) primair geen uitspraken betreft, maar direct inzicht en naamgeving.¹⁷⁰ Deze meer omvattende aard van waarheid, die de zaak is van de filosofie, komt niet ter sprake in *De Interpretatione*, maar veeleer in de *Metaphysica* en de *Analytica Posteriora*. Tegelijkertijd is duidelijk dat de aristotelische filosofie vandaag de dag niet zomaar herhaald kan worden: in het pragmatisme van Wittgenstein is ontologie gereduceerd tot grammatica. En ook zij is aan verandering onderhevig.

1.51 *Alêtheia* in de *Metaphysica*

Het onderscheid tussen de waarheid van uitspraken en de waarheid van het directe inzicht is bepalend voor de *Metaphysica* van Aristoteles. Leidend voor dit werk is de gedachte dat er op meerdere manieren sprake is van ‘dat-wat-is’ (*to on*). Eén van die betekenissen is ‘zijn’ en ‘niet-zijn’ in de zin van ‘waar-zijn’ en ‘onwaar-zijn’. Bij Aristoteles blijkt dat waarheid (*alêtheia*) geenszins aan de uitspraak gebonden is. Zij is primair de manier waarop de dingen in een direct vernemen naar hun aard van zich blijf geven. Dat kan twijfel zaaien bij de hedendaagse vanzelfsprekendheid van het onderscheid tussen waarheid en betekenis.

In het vijfde hoofdstuk bespreekt Aristoteles eerst de betekenis van ‘zijn’ in de *uitspraak*. Het ‘is’ van de uitspraak duidt hier, zoals De Rijk verduidelijkt, op niets anders dan het *stellen* dat een stand van zaken het geval (‘waar’) is.¹⁷¹ Waar-zijn en onwaar-zijn in deze assertorische zin zijn er niet zonder samenstelling of scheiding, namelijk van de namen die de betekenisinhoud uitmaken die vervolgens wordt bevestigd of ontkend. Het waar-zijn en onwaar-zijn dat verbonden is aan synthese en scheiding bevindt zich niet in de dingen, maar alleen in het discursieve denken (*dianoia*). Aristoteles

¹⁷⁰ Oudemans, 2009, pp. 40-42.

¹⁷¹ Vgl. De Rijk, 2002a, pp.139-147.

benadrukt echter dat er van dit propositionele waar-zijn en onwaar-zijn geen sprake is bij enkelvoudige dingen (*ta hapla*) en bij het wat-is van de dingen (*to tí esti*). Beginnselen of wezens zijn geen zaak van het discursieve denken. Daaromtrent kan er geen sprake zijn van waar of onwaar. Bij wat niet is samengesteld heeft ‘zijn’ als ‘waar-zijn’ een andere betekenis. Voor zover waar-zijn en onwaar-zijn verbonden zijn aan de uitspraak, en dus alleen bestaan in het discursieve denken, kunnen zij nooit de eigenlijke betekenis vormen van dat-wat-is (*to on*).¹⁷²

In het vervolg van de *Metaphysica* (9.10) hervat Aristoteles de bespreking van ‘zijn’ en ‘niet-zijn’ in de zin van ‘waar’ en ‘onwaar’. In de woorden van Aristoteles: het gaat nu om ‘waar’ en ‘onwaar’ voor zover zij ‘dat-wat-is’ (*to on*) in eigenlijke zin betreffen. Deze waarheid (en onwaarheid) is niet die van uitspraken of van het discursieve denken, maar van de *dingen* (De Rijk spreekt van ‘ontische waarheid’). Zij is niet alleen primair ten opzichte van de waarheid van uitspraken, maar omvat de waarheid van zowel samengestelde (dus propositionele) als niet-samengestelde zaken.

Eerst bespreekt Aristoteles de waarheid van de dingen bezien vanuit de uitspraak. Dat de waarheid van de dingen primair is blijkt daaruit dat zij ten grondslag ligt aan de waarheid van uitspraken. Aristoteles merkt op: niet omdat wij menen dat jij wit bent, ben je ook wit, nee, omdat jij wit *bent* spreken wij, wanneer we dat zeggen, de waarheid.¹⁷³ Deze uitspraak is alleen maar waar omdat de genoemde persoon en ‘wit’ ook echt een eenheid zijn. Aristoteles maakt duidelijk: ‘zijn’ in de zin van ‘waar-zijn’ betekent ‘gecombineerd zijn’ ofwel ‘een eenheid zijn’; ‘niet-zijn’ in de zin van ‘onwaar-zijn’ betekent ‘niet gecombineerd zijn’ ofwel ‘een veelvoud zijn’.¹⁷⁴ De waarheid van de dingen is niet afhankelijk van het menselijke denken zoals het doen van uitspraken dat is. Het is andersom: uitspraken kunnen pas waar of onwaar zijn omdat zij berusten op de prealabele (on)waarheid van de dingen.

Vervolgens vraagt Aristoteles wat ‘zijn’ en ‘niet-zijn’ in de zin van ‘waar’ en ‘onwaar’ betekenen bij dingen die *niet* zijn samengesteld (*asuntheta*). Hij geeft het voorbeeld van de elementen ‘driehoek’ en ‘lijn’. *Waar* betekent hier: het *raken* (*thigein*) en het *zeggen* (*phanai*). Aristoteles benadrukt dat dit zeggen (*phasis*) *niet* hetzelfde is als het doen van een bewering (*kataphasis*). Met betrekking tot het wat-is van iets (*to tí esti*) bestaat er geen onwaarheid.¹⁷⁵ Daaromtrent kan niemand

¹⁷² Aristoteles, *Metaphysica*, 1027b17-30.

¹⁷³ Aristoteles, *Metaphysica*, 1051b6-9.

¹⁷⁴ Aristoteles, *Metaphysica*, 1051b11-12.

¹⁷⁵ Aristoteles, *De Anima*, 430a26-b6.

bedrogen worden. Men kan deze elementen hoogstens niet onderkennen (*agnoein*), dat wil zeggen: proberen ze te vatten maar er niet in slagen (*mê thiggannein*).¹⁷⁶ De toegang tot het wezen van de dingen is dan ook niet een uitspraak die waar of onwaar is, maar een direct en onfeilbaar inzicht. *Waarheid* is dat het verschijnen van de aard der dingen en het vernemen ervan elkaar raken.

Deze waarheid van het directe inzicht behoort tot de semantiek van de bestendigheid. Aristoteles merkt op dat er omtrent onveranderlijke dingen (*akinêta*) geen bedrog bestaat. De elementaire driehoek is immers onveranderlijk. Daarvan kun je niet aannemen dat de som van de hoeken soms wel gelijk is aan twee rechte hoeken en soms niet – dan zou hij aan verandering onderhevig zijn. Alleen door onwetendheid over wat *driehoek* als zodanig is kan iemand bedrogen worden door dingen in de wereld ten onrechte voor driehoeken aan te zien. Maar het inzicht in wat iets op zichzelf is, het onveranderlijke wezen ervan, kan niet door tijd worden aangetast.¹⁷⁷ In het directe inzicht weerspiegelt de onfeilbaarheid van het kennen de onveranderlijkheid van het gekende.

Waar het in *De Interpretatione* gaat om uitspraken die waar of onwaar konden zijn, gaat het voor Aristoteles in de *filosofie* om de waarheid zelf - om de natuur der dingen. Aan het begin van de *Metaphysica* merkt Aristoteles op: filosofie is het kennen van de *waarheid* (*alêtheia*), oftewel van de *natuur* (*physis*).¹⁷⁸ Filosofie is tegelijk gemakkelijk en moeilijk. Niemand slaagt er namelijk in de natuur te bevatten (*thigein*), maar evenmin kan iemand haar helemaal missen. Aristoteles wijst erop dat de ware aard van iets (*to alêthes*) alleen gekend kan worden aan de oorzaak ervan. Een beginsel is de oorzaak van alle andere dingen. Een beginsel is ‘het meest waar’ (*alêthestaton*) omdat het de oorzaak ervan is dat andere dingen waarlijk bestaan (*tou alêthesin einai*). De beginselen van de dingen die altijd bestaan moeten dan ook het meest waar zijn. Zij zijn niet soms waar en niets is de oorzaak van hun zijn, maar zij zijn de oorzaak van het ‘zijn’ van andere dingen. Aristoteles concludeert: zoals het er met elk ding voorstaat wat betreft zijn ‘zijn’, zo staat het er ook voor wat betreft zijn ‘waarheid’.¹⁷⁹ Wat blijkt er in deze semantiek? De woorden *alêtheia*, *physis* en *einai* staan op één lijn.

¹⁷⁶ Aristoteles, *Metaphysica*, 1051b23-33.

¹⁷⁷ Aristoteles, *Metaphysica*, 1052a4-12.

¹⁷⁸ Aristoteles, *Metaphysica*, 993a30-993b3. Vgl. De Rijk, 2002a, p. 7: “At the outset one should notice the clear association between *alêthês-alêtheia* and *physis*. The term *alêtheia* is used in this context in the same sense as elsewhere (e.g. at a 3, 983b2 and 7, 988a20), meaning that which really is in the outside world. By *to alêthes*, then, *that* specific character should be understood which pre-eminently causes a thing to *be*.”

¹⁷⁹ Aristoteles, *Metaphysica*, 993b20-32.

Alêtheia heeft dan ook primair niets met uitspraken van doen; zij is de aard der dingen zoals die in het directe vernemen van zich blijkt geeft.¹⁸⁰

1.52 *Alêtheia* in de *Analytica Posteriora*

In het bovenstaande werd duidelijk dat echte kennis voor Aristoteles kennis is van het *wezen* (*eidos*). Echte kennis van de dingen in de ervaringswereld kan er alleen zijn wanneer zij op de juiste manier worden *aangesproken*. Ook het echte, apodictische bewijs, waarin onweerlegbaar wordt aangetoond dat een eigenschap aan een ding toekomt, komt niet van de grond zonder de juiste benaming. Deze naamgeving is *onthullend*: in de juiste benaming verschijnt het ding *zoals* het is. Naamgeving als omgrenzing onthult wat het ding is en maakt zo het kennen ervan mogelijk.

In het apodictisch bewijs vindt de toekenning plaats van een eigenschap aan een ding via een bemiddelend element – een naam of een geheel van namen. Wie van een timpaan wil bewijzen dat de hoekensom gelijk is aan de som van twee rechte hoeken, moet eerst onderkennen dat het timpaan een *driehoek* is. Hij zal de timpaan dus eerst op een welbepaalde manier moeten *benoemen*, namelijk *als* driehoek.¹⁸¹ Daaruit volgt de relevante wiskundige eigenschap. De Rijk spreekt van de ‘qua-formule’.¹⁸² Deze formulering is een naam of een geheel van definiërende namen (*definiens*) waarmee iets naar voren wordt gebracht als datgene wat het is. Dit identificeren of kwalificeren van iets als zodanig in een benaming noemt Aristoteles *horidzein* – ‘omgrenzen’.¹⁸³ Dit is niet het ‘definiëren’ van iets in een uitspraak, maar het geven van een wezenlijk naam (bijvoorbeeld ‘driehoek’ aan het timpaan). Daarmee *toont* of *onthult* de spreker dat iets de aard (*tí esti*) heeft die door de naam wordt aangeduid. Pas dan kan apodictisch worden aangetoond dat het timpaan de relevante wiskundige eigenschap heeft. Het apodictisch bewijzen (*apodeiknunai*) verschilt van het tonen of onthullen van

¹⁸⁰ De Rijk, 2002a, p. 9: “Clearly enough, therefore, these true principles are not something propositional [...]. Rather, in this context the truth is ontological truth, i.e. intelligibility, which in Ancient and Medieval thought counts as a thing’s susceptibility of being perceived by the mind. It is *the* metaphysical condition of each and every entity, and as such convertible with ‘be-ing’. With Aristotle’s predecessors, Parmenides and Plato in particular, intelligibility is precisely that which preserves a thing from the abyss of non-being. So the most true cause is that which most truly causes a things to truly *be*.”

¹⁸¹ De Rijk, 2002a, pp. 673-4 en p. 682.

¹⁸² De Rijk, 2004, pp. 38-41.

¹⁸³ De Rijk, 2002, p. 703: “...it is the investigator’s task to ‘define’ or ‘identify’ the particular substrate under examination in order to bring it up under the appellation that is most appropriate to produce the knowledge he is after. The act of defining (*horidzein*) as meant in this context boils down to saying: “Yes, this is a real instance of what is conveyed by the *definiens* which will afford us the appropriate ‘middle’ to frame the intended epistemonical proof.”

het wezen van iets via een benaming (*deiknunai-dêlôsis*). Het omgrenzen (*horidzein*) is een benoemen dat het ‘wat-is’ onthult van wat ter sprake is.¹⁸⁴

Het bovengenoemde omgrenzen is echter alleen mogelijk door een voorafgaande vertrouwdheid met ‘uitgangspunten’ (*archai*) die zelf niet bewezen kunnen worden. Deze uitgangspunten zijn woordbetekenissen (zoals ‘mens’ of ‘lijn’).¹⁸⁵ Wie iets als ‘driehoek’ aanspreekt en onthult, moet namelijk al weten wat deze naam betekent. Parallel daaraan heeft de *horismos* van Aristoteles een tweeledige betekenis. Elke *horismos* is een uitwerking van het wat-is van een ding (*logos tou tí esti*). In eerste instantie is zij de uitwerking van wat een naam betekent (*logos tou tí sêmainei to onoma*), bijvoorbeeld het geven van namen die het wezen van ‘driehoek’ duidelijk maken. Daarnaast is een *horismos* het onthullen van een ding met een wezenlijke benaming. Beide behoren tot de uitgangspunten van kennisverwerving.¹⁸⁶

Op welke manieren worden nu deze uitgangspunten gekend? Zij zijn niet toegankelijk door een bewijs (dat zou circulair zijn), maar in een onmiddellijk vernemen: *nous*. De betekenis van ‘mens’ en hoe deze naam in een *horismos* op de juiste manier duidelijk gemaakt kan worden (als *animal rationale*) – dat is direct inzichtelijk. Omdat elk apodictisch bewijs berust op uitgangspunten die toegankelijk zijn in het onmiddellijk vernemen, ligt dit vernemen ten grondslag aan *al* het echte kennen. Dus: echte kennis bestaat in een onmiddellijk vernemen (*nous*) of is daarvan een afgeleide.¹⁸⁷ In de *Analytica Posteriora* opponeert Aristoteles het vernemen (*nous*) aan het in-waarheid-zijn van het discursieve, dus propositionele denken (*dia-noia*). Terwijl het discursieve denken onwaar kan zijn, is

¹⁸⁴ De Rijk, 2002, p. 748: “There is a corresponding difference between ‘proving’ in the strict, epistemonical sense (*apodeiknunai*) and ‘exhibiting’ or ‘revealing’ (*deiknunai*) the elements making up the preparatory process.” Vgl. o.c., p. 666.

¹⁸⁵ Deze *archai* zijn de betekenissen van woorden (‘mens’, ‘dier’) of complete dat-zinnen van o.a. axiomatisch-logische, wiskundige of definitoire aard (e.g. ‘dat een rechte lijn van die en die aard is’ of de Wet van Non-Contradictie).

¹⁸⁶ De Rijk, 2002, p. 629. Daar wijst De Rijk op de prealabele vertrouwdheid met de *archai* die aan de *apodeixis* voorafgaat: “For instance, when this particular tympanum is called up by the disputant as ‘triangle’, the fellow disputant must [...] assume both what ‘triangle’ refers to and its applicability, i.e. that the tympanum is truly brought up as ‘what is a triangle’. While any sequel from ‘the tympanum being a triangle’ (like the property of ‘being 2R’) must be proved by his colleague, the opponent has simply to recognize in advance that the tympanum under examination is triangular, so that the appellation ‘triangle’ is truly applied.” Vgl. o.c., p. 629.

¹⁸⁷ De Rijk, 2002, p. 732: “...that the epistemonical basis for any knowledge must be something which is not subject to discursive reasoning, and owes its infallibility to immediate cognition of, or familiarity with, its object. This immediateness will guarantee not only the reliability of the basis itself but also that it can govern the entire domain of genuine knowledge. Thus the function of the starting-points will be mirrored by the performance of *apodeixis* (in all its stages) with regard to the entire domain of knowable things.”

het directe inzicht altijd waar (*alêthê d'aei*).¹⁸⁸ Waarheid is dus geenszins gebonden aan de uitspraak, maar betreft ook en in de eerste plaats het onmiddellijke inzicht in de betekenis van 'mens' of 'lijn', en in de namen (*definientia*) waarmee deze betekenis op de juiste manier in een definitie kan worden uitgewerkt.¹⁸⁹

Hiermee wordt duidelijk dat het filosofisch spreken van Aristoteles zelf een wijze van naamgeving is. Het *horidzein* is het geven van een omschrijving van wat iets is, binnen een *genus proximum* en een *differentia specifica*. De naam 'mens' kan bijvoorbeeld uitgewerkt worden met de namen 'redelijk wezen'. Dit omgrenzen is niet propositioneel, maar betreft het zoeken en vinden van namen.¹⁹⁰ Deze naamgeving is *waar* of *onwaar*: de dingen geven erin al dan niet naar hun aard van zich blijk. In de *Metaphysica* benoemt Aristoteles dan ook de dingen met hun juiste naam (of geheel van namen) om hun ware aard bloot te leggen.¹⁹¹ In het zoeken naar wat in eigenlijke zin 'dat-wat-is' (*to on*) heet, draait alles om naamgeving. Alles is eraan gelegen de juiste, essentiële naam te vinden waarin precies de aard van het ding naar voren treedt.¹⁹²

Daarmee is een methodische aanwijzing gegeven voor de filosofie: bij Aristoteles blijkt dat het noemen of benoemen (*phanai*) tweeledig is. Enerzijds heet het in *De Interpretatione*: een naam of attribuut is alleen maar een uitdrukking (*phasis*). Deze kan niet waar of onwaar zijn, want met het uitspreken ervan doet de spreker nog geen bewering. Anderzijds blijkt in de *Metaphysica* dat een naam

¹⁸⁸ Aristoteles, *Analytica Posteriora*, 100b5-10.

¹⁸⁹ De Rijk, 2002a, p. 331: "For this reason, any idea of statement-making should be abandoned, to make way for apprehension ('grasping') and namegiving." Zie ook o.c., p. 334: "It is pertinent to distinguish between propositional ('apophantic') knowledge and knowledge by acquaintance."

¹⁹⁰ De Rijk, 2002a, p. 339: "When attempting to define 'man', we are not in search of its definition, but its definiens. To properly define something is a non-propositional procedure, which consists in analyzing the notion conveyed by the term signifying the object under discussion (e.g. into genus and differentia). Admittedly, this stage can be (and nearly always is) followed by framing a definitorial statement about them, but this is not fundamental to the procedure of defining."

¹⁹¹ De Rijk, *ibid.*: "In point of fact, what Aristotle is doing in the *Metaphysics*, and elsewhere as well, is denoting ('naming', 'appellating') outside things by their proper definiens to find their true ousia. After identifying them by denotation (i.e. by using their proper definiens as denotans), not by a statement ('asserting'), he goes on to further analyse this definiens, and, eventually, frames conclusions (which, admittedly, are statement)." Zie ook 2002a, p. 150.

¹⁹² De Rijk, 2002, p. 369: "[w]hat Aristotle has in mind in the discussions of the central books of *Metaphysics* is to disclose the proper candidate for the name *ousia*. Since being as such (*to on êi on*) is to be looked for in the everyday world, his most pressing problem is to grasp the everyday thing's proper nature qua beings. In this search, naming plays the decisive role. The solution to the problem consists in finding the most appropriate ('essential') name to be assigned to each and every thing – a name that focusses precisely upon the thing's proper being-ness."

laat zien wat de *aard* van iets is. Het zeggen van een naam (*phanai*) is dan altijd waar. Wat is de grond van deze tweeledigheid? Dat namen in *De Interpretatione* uitsluitend worden besproken *in het licht van de uitspraak* en de haar kenmerkende, specifieke mogelijkheid om waar *of* onwaar te zijn. Alleen wanneer het erom gaat nieuwe propositionele kennis te verwerven over een al bekend onderwerp, *alleen dan* zijn namen arbitrair. De gedachte dat namen niets met waarheid van doen hebben, is dus gebonden aan de *uitspraak*. Worden namen echter niet binnen de horizon van de propositie begrepen, dan blijkt dat zij op een eigen manier waar kunnen zijn: zij laten zien hoe het is.

Voor Aristoteles is het echte kennen naamgeving op basis van onmiddellijk en onfeilbaar inzicht. Het kennen is *categoriseren*. Dat is, ook etymologisch, het *onthullen* van de dingen, van hun *aard*.¹⁹³ Het verschilt hemelsbreed van het hedendaagse wetenschap, waarin nieuwe eigenschappen aan onderzoeksobjecten worden toegekend in uitspraken die waar of onwaar kunnen zijn.¹⁹⁴ Ook in de wetenschappelijk propositie is er sprake van een *topic* en *comment*. Alleen ligt alle nadruk doorgaans op de nieuwe informatie over het onderzoeksobject.

Toch speelt ook in de hedendaagse wetenschap het semantische door. In *The Selfish Gene* (1976) laat Dawkins zien dat het altruïsme van organismen alleen evolutionair begrepen kan worden als niet het organisme, maar het gen de eenheid van selectie is. Daaruit volgt de zelfzuchtigheid van het genoom.¹⁹⁵ Het werk van Dawkins is in hoge mate semantisch: hij *definieert* ‘gen’ zo dat de zelfzuchtigheid ervan een analytische waarheid geworden is.¹⁹⁶ Wat is de status van deze naamgeving? Enerzijds is naamgeving voor Dawkins een kwestie van willekeur. Anderzijds wijst hij erop dat zijn semantische omwending een betekenisgeheel opent waarbinnen de dingen zich op een welbepaalde manier laten zien.

Dawkins wijst erop: evolutie kan pas plaatsvinden wanneer er een veelvoud is van stabiele moleculen die in staat zijn kopieën van zichzelf te maken. Moeten deze zelfkopiërende oermoleculen nu *levend* genoemd worden? Dawkins merkt op: het maakt geen verschil of je deze moleculen levend noemt of niet. Je kunt twisten of Darwin of Newton de meest beduidende mens op aarde is geweest.

¹⁹³ Vgl. De Rijk, 2002, p. 364. De Rijk wijst erop dat de term *katêgoria* van Aristoteles herleid kan worden tot het Griekse nomen *katêgoros* – ‘onthulling’ en dat de term van Aristoteles terugverwijst naar de oorspronkelijke betekenis van zijn wortel – ‘onthulling’.

¹⁹⁴ De Rijk, 2004, p. 110.

¹⁹⁵ Deze samenhang wordt in paragraaf 2.3 uitgebreid besproken.

¹⁹⁶ Dawkins, 1989, p. 33: “What I have now done is to define the gene in such a way that I cannot really help being right.”

Maar aan wie je het label ook toekent, aan de *feiten* van hun levens verandert dat niets. Evenzo kunnen we *kies*en of we de zelfkopiërende moleculen ‘levend’ noemen of niet, zonder dat dit aan het feitelijke verloop van de evolutie iets verandert. Dawkins is duidelijk: woorden zijn slechts instrumenten voor ons gebruik.¹⁹⁷ Hij kent aan de zelfkopiërende moleculen de nadere kwalificatie toe dat ze de voorouders waren van het leven. Hoe die zelf ter sprake worden gebracht – als levend of niet – doet daarbij niet ter zake. Binnen zijn propositionele spreken als commentaarkunde zijn namen willekeurige labels.

Tegelijkertijd blijkt de andere kant van naamgeving wanneer Dawkins in het voorwoord de status van zijn eigen spreken verduidelijkt. Hij merkt op: de belangrijkste bijdrage die een wetenschapper kan leveren is niet om een nieuwe theorie voor te stellen of nieuwe feiten aan het licht te brengen, maar om een nieuwe manier van kijken te introduceren. Dat doet Dawkins wanneer hij de focus verschuift van het organisme naar het gen als eenheid van selectie. Naar analogie van de verschillende zienswijzen van een Neckerkubus spreekt Dawkins van een *perspectiefwisseling*. Hoe? In zijn werk wordt geen nieuwe biologische informatie gegeven over evolutie, maar verandert de *topic* van evolutie van betekenis: *namen* zoals ‘gen’, ‘organisme’ en ‘eenheid’ worden opnieuw gedefinieerd. En geen perspectiefwisseling zonder een *novelty of language*.¹⁹⁸ Dit perspectief is geen hypothese of theorie die wetenschappelijk getoetst kan worden. Wat is de zin ervan? Zij luidt een heel nieuw denkklimaat in, waarin nieuwe toetsbare theorieën geboren worden en voorheen onvoorstelbare feiten worden blootgelegd (*laid bare*).¹⁹⁹

Wat blijkt hier? Wanneer het niet gaat om het toekennen van nieuwe informatie, maar om de aard van de *topic* zelf te omschrijven, maakt naamgeving *wel degelijk* verschil: zij is in staat om de feiten te *onthullen*. Door naamgeving veranderen ‘de feiten’ wel en niet: namen grijpen niet in de dingen in, maar zij zijn niettemin bepalend voor de manier waarop zij zich laten zien of verborgen

¹⁹⁷ Dawkins, 1989, p. 18: “Human suffering has been caused because too many of us cannot grasp that words are only tools for our use, and that the mere presence in the dictionary of a word like ‘living’ does not mean it necessarily has to refer to something definite in the real world. Whether we call the early replicators living or not, they were the ancestors of life, they were our founding fathers.”

¹⁹⁸ Dawkins, 1989, p. xi.

¹⁹⁹ Dawkins, 1989, p. xi: “But a change in vision can, at its best, achieve something loftier than a theory. It can usher in a whole climate of thinking, in which many exciting and testable theories are born, and unimagined facts laid bare.”

blijven.²⁰⁰ Vandaag de dag is het niet langer mogelijk om aanspraak te maken op een metafysische correctheid van namen. Toch geeft de tekst van Aristoteles nu een aanwijzing naar een filosofisch spreken. Dat is de *onherleidbare ambivalentie van namen*: zij zijn enerzijds instrumenten voor propositionele kennisverwerving, anderzijds onthullen zij hoe het is. Dit onthullen is geenszins aan een afbeelding of representatie gebonden.

1.53 *Alêtheia en Pseudos*

In het bovenstaande bleek dat *alêtheia* niet aan de uitspraak gebonden is. Datzelfde geldt voor de tegenhanger ervan, *onwaarheid*, in het Grieks *to pseudos*. Bij Aristoteles blijkt: het Griekse *pseudos* duidt op een *alsof* waarin de dingen verschijnen als dat wat ze niet zijn. De onwaarheid van de uitspraak is daarvan een afgeleide: zij is ingebed in de meer omvattende onwaarheid der dingen.

In het Lexicon onderscheidt Aristoteles drie betekenissen van *to pseudos*. Ten eerste is er sprake van *pseudos* in *dingen (pragmata)*. Hier onderscheidt Aristoteles wederom de onwaarheid van dingen in standen van zaken en de onwaarheid van dingen *sec*. Enerzijds heten dingen die deel uitmaken van standen van zaken ‘onwaar’ wanneer zij in feite niet bij elkaar liggen of onmogelijk samengebracht kunnen worden, bijvoorbeeld dat-iemand-zit of dat de diagonaal van een vierkant gelijk is aan een zijde ervan. Hierdoor zijn zij geen ‘dingen die zijn’ (*onta*). Anderzijds zijn de dingen zelf ‘onwaar’ wanneer ze wel verschijnen, maar in een *alsof*. Zij zijn van nature zo dat ze anders verschijnen dan ze zijn, of verschijnen als dingen die niet ‘zijn’, zoals een illusionistische schetstekening of een droom. Deze dingen zijn wel iets, maar niet datgene waarvan ze een verschijnen teweegbrengen. Ten tweede is er sprake van een *logos pseudês*: een uitspraak of definitie die de zaken anders voorgeeft dan ze zijn. Ten derde is er de valse mens, die bepaald wordt vanuit de *logos pseudês*. Hij kiest ervoor valse dingen te zeggen en roept dit op in anderen. Daarin is hij net zoals de valse dingen: hij brengt een valse manier van verschijnen teweeg (*empoiei phantAsian pseudê*). De

²⁰⁰ De wetenschapshistoricus Kuhn wijst op de rol van taal in de natuurwetenschap in het algemeen en in wetenschappelijke revoluties in het bijzonder (zoals bijvoorbeeld de introductie van het traagheidsbeginsel in de natuurkunde). Vgl. Kuhn in: Krüger *et al.*, 1987, p. 21: “...the central characteristic of scientific revolutions is that they alter the knowledge of nature that is intrinsic to the language itself and that is thus prior to anything quite describable as description or generalization, scientific or everyday. To make the void or an infinite linear motion part of science required observation reports that could only be formulated by altering the language with which nature was described. Until those changes had occurred, language itself resisted the invention and introduction of the sought after new theories. The same resistance by language is, I take it, the reason for Planck’s switch from “element” and “resonator” to “quantum” and “oscillator”. Violation or distortion of a previously unproblematic scientific language is the touchstone for revolutionary change.”

onwaarheid van het spreken en van de valse mens wordt door Aristoteles begrepen vanuit de onwaarheid van de dingen in hun onderlinge verhouding, dus vanuit een *al sof*.²⁰¹

De uitleg van de semantiek van *to pseudos* door De Rijk wordt bepaald door de representatiegedachte die ook zijn uitleg van het begin van *De Interpretatione* kenmerkte. De Rijk legt uit: een schets en een droom bestaan wel, maar wat ze *representeren* is geen echte stand van zaken, een stand van zaken die in de wereld niet het geval is.²⁰² Hij concludeert: onwaarheid is een mentale stand van zaken.²⁰³ Hier rijst de filosofische vraag of de filologische uitleg van De Rijk niet zodanig bepaald wordt door het aristotelisme dat daarin niet meer kan blijken dat onwaarheid en verheling, zoals Aristoteles laat zien, zich afspelen in de dingen zelf, wanneer zij een waarnemer tegemoet treden.²⁰⁴ Dat het inderdaad zo is blijkt niet alleen bij Aristoteles, maar ook in het darwinisme en in het denken van Heidegger.

²⁰¹ Aristoteles, *Metaphysica*, 1024b17-1025a6.

²⁰² De Rijk, 2002a, p. 127: "...the sketch or dream is something existent, the former as a physical entity, the later as a mental one; but their contents, i.e. that which they primarily represent, either does not represent a real state of affairs in a precise manner, or even does not obtain at all in the outside world..."

²⁰³ De Rijk, 2002a, p. 127: "It is easily seen, then, that their being a falsehood does not concern their real occurrence as a sign, but that which they are referring to (or claiming to refer to). The interpreter should avail himself of this precious hint for correctly grasping the purport of this chapter: a falsehood is a mental state of affairs that is not actually the case in the outside world."

²⁰⁴ Vgl. Oudemans, 2009, p. 35.